

Система роботи з обдарованими учнями у закладах нового типу (досвід роботи шкіл м.Житомира) //Науково–методична співпраця в системі університет – середній та вищий навчальний заклад: Збірник наук.-метод. праць /За ред. О.А. Дубасенюк:– Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. – 223 с. (авторські С.54-63) (0,6 арк. + редакторська робота)

*Антонова О.Є.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
керівник центру*

Система роботи з обдарованими учнями у закладах нового типу (досвід роботи шкіл м.Житомира)

Сучасне життя світової цивілізації характеризується швидкими темпами розвитку. Прогрес практично всіх галузей людської діяльності залежить від людей, які нестандартно сприймають навколишній світ, надзвичайно діяльні, енергійні, працездатні і можуть досягати в обраній ними сфері діяльності високих результатів. Отже, на перший план у державній політиці виходить проблема обдарованості, творчості, інтелекту, визначаючи пошук, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді, стимулювання творчої праці, захист талантів. У різних державах означену проблему розв'язують по-різному, проте, як правило, процес залучення до діяльності обдарованих спеціалістів відбувається двома шляхами: або у державі створюються умови для розвитку здібностей, підтримки обдарованості, або запрошуються до співпраці вже підготовлені в інших державах обдаровані фахівці. Однак досвід та успіхи найбільш розвинених країн світу у сфері науки, виробництва, розвитку нових технологій, культури та освіти свідчать про необхідність радикальної перебудови системи навчання у напрямку створення умов для обдарованої особистості вільно проявляти свої здібності, розвиватися відповідно до своїх уподобань.

Для України створення системи розвитку обдарованої особистості є необхідною умовою досягнення успіху на шляху розбудови незалежної держави. Нині і сама доля України залежить від того, як ефективно будуть використані інтелектуальні, творчі можливості її народу, кожного громадянина. Ось чому великого значення набуває науково-педагогічне розв'язання проблеми виявлення та розвитку творчих здібностей підростаючого покоління, дослідження теоретичних основ ефективної державної системи підтримки талановитої молоді.

Вирішенню проблеми навчання обдарованих учнів певним чином сприяє діяльність закладів нового типу. На сьогоднішній день у Житомирській області функціонує два десятки закладів нового типу, серед них ліцеїв – 5, гімназій – 7, гуманітарний колегіум – 1. Найбільший досвід роботи

накопичено у Житомирському обласному педагогічному ліцеї, Житомирському міському технічному ліцеї, Новоград-Волинській міській гімназії імені Лесі Українки, Гуманітарних гімназіях №1 та №23 м. Житомира, Бердичівській гуманітарній гімназії №2 та інших.

Навчальні заклади нового типу мають можливість створювати умови, при яких самовираження, творча самореалізація стане внутрішньою потребою кожного учня. Науково-методичним центром роботи з обдарованою студентською молоддю Житомирського державного університету розпочато вивчення діяльності навчальних закладів нового типу міста Житомира та Житомирської області, спрямованої на розвиток обдарованості учнів. Проведене пілотажне дослідження дозволило узагальнити досвід роботи навчальних закладів стосовно розвитку обдарованості учнів, виявити структурні компоненти системи їх роботи, умови їх ефективності.

Перспективним вирішенням проблеми, на нашу думку, може стати організація такого педагогічного процесу, який започаткує технологію пошуку й відбору обдарованих учнів та створить умови для розвитку їхніх природних творчих потенцій.

У свій час авторським колективом Українського гуманітарного ліцею Київського університету імені Тараса Шевченка розроблено програму "Обдаровані діти", яка розкриває загальні положення, принципи й шляхи розв'язання проблеми. Програму розроблено на підставі психолого-педагогічних досліджень, а також порівняльного аналізу існуючих педагогічних систем. **Головна мета** програми полягає у визначенні стратегії, принципів, етапів, психологічного й науково-методичного забезпечення її реалізації. Структура програми пропонує комплекс заходів науково-практичного, психолого-педагогічного та організаційного характеру. Програма розрахована на педагогів-практиків, керівників навчальних закладів нових типів, таких як Житомирські гуманітарні гімназії №1 та №23. Провідні педагоги названих навчальних закладів на основі програми, розробленої їх київськими колегами, створили свою оригінальну програму „Творча обдарованість”, яка протягом останніх років успішно реалізується в опорних школах, серед яких гуманітарні гімназії №1 та №23, а також ЗОШ №5 та №28.

Завданнями програми „Творча обдарованість” є: виявлення здібностей та обдарувань учнів; створення максимально сприятливих умов для інтелектуального, духовного, морально-естетичного, фізичного їх розвитку; розробка та впровадження нового змісту освіти, прогресивних технологій навчання; забезпечення фундаментальної гуманітарно-освітньої підготовки; виховання національно свідомого громадянина України; надання учням можливості реалізувати власні творчі здібності на терені дослідницько-пошукової та наукової діяльності; створення системи безперервної освіти "Гімназія-Університет" на єдиних науково-методичних засадах; обмін досвідом та створення єдиного інформаційного простору гуманітарних навчальних закладів нового типу; здійснення просвітницької та видавничої діяльності.

Програма реалізується на принципах гуманізму, демократизму, науковості та інтегративності, індивідуалізації та диференціації, природовідповідності, системності, культуровідповідності, розвивального навчання, єдності інтелектуального, морального, фізичного та естетичного розвитку.

У програмі подано модель "Обдарованість", розкриваються її структурно-змістові компоненти. Поняття "обдарованість" розглядається як сукупність природних задатків та інтелектуальних здібностей, що сприяють поглибленому розумінню навколишнього світу, забезпечують високоякісне навчання і творчість учнів. Відповідно до цього модель "Обдарованість" охоплює такі компоненти:

1. **Психофізіологічні властивості:** наявність природних задатків до активного і цілісного світосприйняття; розвиненість форм чуттєвого сприйняття; прагнення до власної емоційної незалежності (емансипації), усвідомлення власної природно-соціальної цінності; інтуїтивність.

2. **Інтелектуальні здібності:** пізнавальний інтерес; інформаційна ерудиція; високий рівень інтелектуального розвитку; нестандартність мислення; здатність до абстрагування; діалектичне бачення.

3. **Творчий (креативний) потенціал:** оригінальність у вирішенні навчально-пізнавальних завдань; ініціативність; цілеспрямованість у виборі професійних видів діяльності; неординарність підходів; інтенсивність розумової праці.

4. **Світоглядні цінності:** високий рівень свідомості і культури; ініціативно-активна відповідальність; активність; високий рівень морально-естетичної рефлексії, самоаналізу та самоконтролю; розвинені соціальні, державно-правові, економічні, політичні, екологічні, громадські, організаційні, гуманістичні, родинні, моральні, естетичні якості.

Реалізація програми "Творча обдарованість" передбачає створення діючої моделі навчально-виховного процесу, розрахованої на розвиток креативних здібностей учнів.

На думку вчителів, школа - це місце самореалізації та самовизначення особистості. Саме тому в школі має існувати система в роботі з обдарованими дітьми.

На початку кожного навчального року в опорних школах плануються заходи щодо реалізації програми "Творча обдарованість". Організація роботи по розвитку здібностей і талантів учнів передбачає кілька етапів здійснення:

1. **Діагностичний:** виявлення дітей, які мають здібності до певних видів діяльності; відрізняються нестандартністю мислення та творчим підходом до вирішення проблем.

2. **Формуючий:** створення умов для повноцінного інтелектуального, фізичного, духовного розвитку обдарованих дітей.

3. **Мотиваційно-стимулюючий:** стимулювання учнів до саморозвитку та самовдосконалення.

Проведене дослідження дозволило узагальнити досвід навчальних закладів по розвитку обдарованості, виявити структурні компоненти системи

цієї діяльності, визначити зміст, форми та методи роботи навчально-виховних закладів нового типу з обдарованими учнями.

Першим етапом роботи з обдарованими учнями є *діагностичний*. Зазначимо, що вивчаючи проблему обдарованості, діагностиці ми приділяли особливу увагу, вважаючи її необхідним та одним з найважливіших компонентів у системі роботи сучасної школи. Вважаємо, що діагностика обдарованості повинна бути ранньою, послідовною, різноманітною.

З урахуванням світового досвіду стосовно виявлення обдарованих дітей, шкільним соціальним психологом гуманітарної гімназії №23 м.Житомира М.Б.Фомюк розроблено дієву систему тестування підлітків. Робота спрямована на виявлення обдарованих дітей серед учнів 8-11 класів та залучення їх до роботи у МАН. Виявлення дітей з відповідними здібностями є складною й багатоаспектною проблемою, для вирішення якої в гімназії комплексно використовують п'ять методик дослідження творчих здібностей та тест Гілфорда. За їх допомогою оцінюється критичність, гнучкість, конструктивність мислення, образна оригінальність, як компонент творчої особистості, визначається рівень уяви, її гнучкість, рівень сформованості загальних творчих здібностей, вплив установки на оригінальність розумової діяльності. Результати виконання завдань обробляються за кожною методикою окремо та заносяться до зведеної таблиці, яка дає об'єктивну картину щодо процесів мислення кожної дитини, її нахилів та здібностей.

Враховуючи отримані результати тестування, вчителі-предметники залучають учнів до науково-дослідницької роботи у різних секціях МАН. Науковими керівниками дослідницьких робіт учнів виступають провідні науковці міста. Учні гімназії неодноразово були переможцями всеукраїнських, обласних та міських конкурсів МАН та олімпіад із різних предметів.

У Гуманітарній гімназії №1 розроблено **соціально орієнтовану модель учня гімназії**, як спробу визначити та розвинути якості учня в процесі навчання та виховання. Ця модель складається з 8 розділів й охоплює практично всі складові сучасних підходів до побудови моделі обдарованості.

1. Здатність ставити перед собою завдання різного рівня складності та різного терміну досягнення:

- вміння перетворити мету на практичне завдання;
- можливість розвивати вольові якості та приймати необхідні зусилля для розв'язання завдань;
- наявність вмінь, бажань, потреби та здатності будувати траєкторію та плани особистого успіху на різний термін.

2. Наявність інноваційних характеристик особистості:

- відчуття нового;
- пошук нестандартних рішень;
- потреба у нових знаннях;
- бажання глибоко розбиратися у різноманітних процесах, явищах;
- вміння дивуватись;
- розвинена допитливість.

3. Креативність, тобто творче сприйняття навколишньої дійсності:

- потреба у створенні нового;
- отримання високого задоволення від процесу творчості.

4. Рефлексія та аналітичні здібності:

- вміння оцінювати обставини;
- бачення та розуміння своїх переваг та недоліків;
- вміння проаналізувати ставлення оточуючих до вас і до вашої діяльності.

5. Функціональна грамотність - вміння працювати з інформацією, яка виражена в різних знакових системах:

- знання та вміння використовувати рідну та іноземну мову (головним вважаючи рівень проникнення в рідну мову, її поняттєву базу, яка певною мірою обумовлює ступінь особистої та професійної діяльності людини);
- комп'ютерна грамотність;
- валеологічна грамотність;
- етична грамотність;
- психологічна грамотність;
- знання властивостей та проявів природи, вміння їх аналізувати;
- естетична грамотність;
- математична грамотність.

6. Комунікативні навички:

- знання правил спілкування, розуміння їх цінності;
- терпимість, толерантність по відношенню до людей з різним рівнем розвитку;
- душевність і доброта у відношеннях з людьми;
- відповідальність та обов'язковість;
- визнання та повага права особистості на самостійність та незалежність.

7. Емоційний розвиток особистості (нерозвинена почуттєва сфера, емоційна зажатість, сором'язливість збіднюють духовний світ людини):

- здатність адекватно реагувати на різні зовнішні впливи;
- розвинене почуття жалю, любові, відданості, обов'язковості.

8. Залучення до цінностей світової культури:

- розвинене почуття гордості за висоти, яких досяг людський геній.

На кожного учня у Гуманітарній гімназії №1 заповнюється **особиста картка розвитку інтелектуальних та творчих здібностей** гімназиста, яка включає такі положення, як:

- статус дитини в сім'ї (єдина, старша, молодша дитина);
- статус сім'ї, в якій виховується дитина (повна, неповна, багатодітна);
- здоров'я і фізичний розвиток дитини;
- сформовані інтереси дитини (секції спортивні, школа мистецтв, студії дитячої творчості).

Далі встановлюються рівні розвитку дитини. При цьому враховуються думки людей, які безпосередньо спілкуються з дитиною, а саме: шкільного психолога, педагогів, батьків. Всі вони, незалежно один від одного,

характеризують дитину за такими критеріями: рівень загальної орієнтації у навколишньому середовищі (високий, середній, низький); особливості темпераменту (врівноваженість, неуврівноваженість, слабкість нервової системи, правша, лівша, рівень інтелектуального та творчого розвитку). Результатом проведеної роботи є індивідуальні рекомендації стосовно розвитку інтелектуальних та творчих здібностей кожного гімназиста.

Другим етапом роботи з обдарованими дітьми є *формуючий* експеримент, який знаходить своє відображення в навчальних планах, програмах, формах та методах роботи, мета яких створити простір для самореалізації, задоволення потреб у нових знаннях, спілкуванні, самовираженні, вихованні відношень.

Так, в опорній школі №5 м.Житомира з 1997 - 1998 н.р створено профільні класи для поглибленого вивчення окремих предметів. На сьогодні тут працюють 12 профільних класів. Класи формуються за бажанням учнів та їх батьків на основі тестування з профілюючих предметів: мовно-літературні класи, фізико-математичні, суспільно-правові, хіміко-біологічні. У кожному з них для поглибленого вивчення профільного предмету передбачається більша кількість годин, ніж у звичайних, а також вводяться додаткові курси. Так, учні хіміко-біологічних класів вивчають хімію 5 уроків на тиждень (у звичайних - 3 години), введено курс екології. Учні мовно-літературних класів додатково опрацьовують курси "Риторика" і "Стилістика", у суспільно-правових класах вивчають основи філософії - курс "Людина і суспільство", у фізико-математичних класах вивчається інформатика. Як правило, учні профільних класів продовжують після школи навчання у вузах України за профілем.

З метою покращення роботи з обдарованими дітьми, переводу цієї роботи на якісно новий рівень працюють *внутрішкільні міжкласні факультативи*.

Факультативи створюються на підставі заяв батьків, бажання учнів, а також аналізу підсумків шкільних, міських та обласних предметних олімпіад. Згідно з бажаннями учнів та їхніх батьків для занять з обдарованими дітьми виділено 96 годин, що дає змогу створити факультативи з усіх базових і спеціальних дисциплін, а також факультативи з основ комп'ютерної грамотності, спортивно-оздоровчого напрямку, з прикладного мистецтва та народознавства.

За кожною паралеллю класів закріплено найбільш досвідчених вчителів, основна мета роботи яких - утвердження дитини як вищої цінності і мети освітнього процесу. Розробляючи програми факультативних занять, учителі працюють над створенням умов для реалізації кожним школярем своїх можливостей, інтересів і здібностей. Більшість учителів, керівників факультативів, створюють авторські програми, які сприяють розвитку мислення учнів, формують навички самоконтролю, здатність нестандартно мислити і діяти. Такий підхід до організації факультативних занять дав змогу залучити до роботи з різних дисциплін 1019 учнів 5-11 класів. До переваг внутрішкільних міжкласних факультативів можна віднести можливість виділення більшої кількості годин для факультативних занять, призначення керівником факультативу спеціаліста високого класу. Майже всі вчителі правильно

зрозуміли цю ідею і скоординували свою роботу так, що обдаровані учні опинилися у центрі уваги одразу двох вчителів: вчителя, який працює з ними на уроках, та вчителя, який додатково за індивідуальним планом працює з учнями на факультативних заняттях.

Велика увага приділяється організації та проведенню предметних *олімпіад*. Для організації та якісного проведення предметних олімпіад в школах створюються оргкомітети, які складається з керівників методичних об'єднань, досвідчених учителів. Визначаються терміни проведення олімпіад з кожного предмету, створюються умови для якісного їх проведення. Перед олімпіадою проводяться консультації, після проведення, якщо є потреба, розглядаються апеляції. Після проведення I туру олімпіади проводиться детальний аналіз результатів на засіданнях методичних об'єднань вчителів. З числа переможців шкільних олімпіад складається команда для участі у II турі всеукраїнських олімпіад з базових дисциплін.

Отже, вчителі використовують різні форми роботи з обдарованими дітьми, але переконані, що серед усіх методів повинні домінувати самостійна робота, пошуковий та дослідницький підходи до засвоєння знань, умінь і навичок. Саме тому педагогічний колектив школи велику увагу приділяє участі учнів в науково-дослідницькій роботі *Малої академії наук України*.

Для виявлення дітей, схильних до наукової роботи, вчителі використовують різноманітні тести, конкурси наукових робіт, семінари, де діти і виявляють свою зацікавленість будь-якою науковою проблемою. Під керівництвом вчителів учні обирають тему майбутнього дослідження, складають план роботи, який включає роботу в наукових бібліотеках, архівах, зустрічі з науковим керівником, написання роботи та як кінцевий результат - участь у конкурсі - захисті учнівських науково-дослідницьких робіт.

Учителі разом з учнями працюють в архівах, проводять дослідження. Праця вчителя з учнями над науковими роботами сприяє формуванню в учнів навичок дослідницької роботи, справжніх творчих особистостей з власною думкою та позицією, яку вони можуть відстоювати і аргументувати. Робота щодо участі учнів у МАН постійно вдосконалюється. Учні залучаються до роботи наукових конференцій, семінарів, де вони виступають з результатами власних досліджень, захищають самостійно підготовлені реферати тощо.

Реалізація програми "Творча особистість" здійснюється і в *позаурочний час*. Проводяться різноманітні заходи (відкриті класні години, свята, вечори, розважальні програми), де розкриваються нові грані юних обдарувань.

Основними формами виховної роботи в школі є *інформаційно-масові* (дискусії, диспути, "філософський стіл", інтелектуальні брейн-ринги); *діяльнісно-практичні групові* (огляди-конкурси, вечори акторської майстерності, виставки власних робіт); *інтегровані* (шкільні клуби, КВК, фестивалі, гуртки). Такі форми сприяють розвитку особистості, створюють умови для розкриття талантів та самореалізації.

Протягом вересня кожного року проводяться творчі конкурси "Розкрий свій талант" серед учнів 1-11 класів. Мета таких конкурсів - розвивати

в дітей інтерес до прояву творчих здібностей, виявляти талановитих, творчо і артистично обдарованих дітей. Надалі ці учні залучаються до участі у виховних заходах, що забезпечує подальший розвиток їхніх творчих здібностей. Журі конкурсу - керівники гуртків творчого спрямування.

В школах працюють гуртки для розвитку здібностей талановитих дітей. Серед них вокальний гурток (керівник Песковець С.), танцювальний гурток (керівник Савчук Т.), гурток естрадних мініатюр (керівник Мучник М.Б.), краєзнавчий (керівник Глушенко О.М.).

Класні керівники, вчителі-предметники залучають учнів до роботи в різноманітних науково-технічних товариствах, клубах, студіях, об'єднаннях, відповідно до їхніх інтересів, нахилів і можливостей. Все це допомагає дитині реалізувати себе, стимулює самовиховання та саморозвиток.

У роботі з обдарованими дітьми є важливим та необхідним такий компонент системи, як *аналіз та корекція навчальної діяльності*. Він дозволяє дослідити хід і результати роботи з обдарованими дітьми, зрозуміти причини відхилення, визначити де, як і чому допущені помилки. Для здійснення цього етапу використовуються зрізи знань з предметів, тести тощо.

Суттєвим етапом роботи з обдарованою дитиною є *спонукально-мотиваційна* діяльність учителя, яка стимулює учня до самореалізації. У гуманітарній гімназії № 1 кожен гімназист має особисту залікову книжку, в якій ведеться облік підсумкових оцінок із навчальних предметів та спецкурсів, що вивчаються. У гуманітарній гімназії №23 завдяки співпраці з ВАТ – „Укртелеком” переможці та призери олімпіад та члени МАН України отримують грошові винагороди. Кожного року оновлюються стенди, що відображають успіхи переможців II та III етапів Всеукраїнських учнівських олімпіад та призерів МАН, проводяться вечори-зустрічі з обдарованими учнями, їхніми батьками та вчителями. Щорічно для обдарованих та талановитих дітей організовується оздоровлення в МДЦ „Артек”, подорожі до інших міст України. За сприяння народного депутата М.Сацюка майже 80 учнів, які досягли успіхів у навчанні і здобули перемоги на олімпіадах та конкурсах, влітку 2003 року відпочили у Болгарії.

Саме тому у школах великої уваги надають вдосконаленню педагогічної майстерності та розвитку творчості кожного педагога, який так чи інакше спілкується з обдарованою дитиною. Ще В.О.Сухомлинський підкреслював, що лише творчий учитель здатен запалити в учнях жагу до знань, тому кожному педагогу необхідно розвивати креативність, яка є незаперечним показником його професійної компетентності.

Будь-яка діяльність вважається творчою, якщо її продукт характеризується новизною, що може мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. У педагогіці таким продуктом можуть бути нові навчальні технології, форми, методи навчання і виховання, зростання педагогічної майстерності вчителя. Педагоги розуміють поняття творчості в професійній діяльності по-різному: як науково-експертну роботу, як продукт комбінування відомих методів навчання та створення інноваційних методик, як використання відомого досвіду в нових умовах тощо.

Творчість має вагомe значення в діяльності вчителя і виконує дидактичну, формуючу, психологічну, варіативну та показникові функції. Вона є визначальною умовою для самореалізації особистості вчителя. Творчість не є вродженою якістю особистості, але розвивається в безпосередній активній діяльності. Цьому сприяють формування організації співробітництва у системі "вчитель - учні", вивчення досвіду колег та цілеспрямована робота дирекції школи, що проявляється у створенні необхідних умов для розвитку творчих здібностей учителів: вільний час, матеріальна база, психологічний клімат у колективі, стимулювання творчо працюючих учителів, розробка та реалізація на практиці проєктів педагогічних майстерень.